

29

Barbara Mauer-Górska

**BIBLIOTEKI WIRTUALNE W BADANIACH
BIBLIOTKOZNAWCZYCH I PRAKTYCE BIBLIOTEKARSKIEJ**
[VIRTUAL LIBRARIES IN LIBRARY SCIENCE RESEARCH
AND IN LIBRARY PRACTICE]

Abstrakt: Zagadnienia dotyczące bibliotek wirtualnych w polskim bibliotekoznawstwie wymagają uporządkowania w celu skonstruowania spójnej metodologii badawczej i ujednolicenia definicji biblioteki cyfrowej, elektronicznej i wirtualnej. Podstawą do stworzenia typologii bibliotek cyfrowych może być porównawcze odniesienie ich funkcji do repertuaru zadań bibliotek tradycyjnych.

BADANIA BIBLIOTKOZNAWCZE – BIBLIOTEKI – BIBLIOTEKI WIRTUALNE

Abstract: The problems of virtual libraries in the Polish library science should be systematized in order to build a coherent research methodology and unify definitions of digital, electronic and virtual libraries. The typology of digital collections may be outlined by comparative referring to the specific tasks and functions of traditional libraries.

LIBRARIES – LIBRARY SCIENCE RESEARCHES – VIRTUAL LIBRARIES

*

* *

Wprowadzenie

Zastosowanie zautomatyzowanych systemów bibliotecznych i cyfrowa konwersja materiałów bibliotecznych spowodowały reorganizację tradycyjnych procesów gromadzenia, opracowania, udostępniania i przechowywania zbiorów. Terminologia informacji naukowej

Dr Barbara MAUER-GÓRSKA, st. wykładowca w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ. Adres elektr.: mauer@inib.uj.edu.pl

i bibliotekoznawstwa wzbogaciła się z czasem o pojęcia, określające poszczególne typy zdigitalizowanych kolekcji – *biblioteki wirtualne*, *biblioteki elektroniczne* i *biblioteki cyfrowe*, zaś praktyczne i teoretyczne problemy ich wykorzystania w nowych formach usług bibliotecznych wyznaczyły odrębne pole badań. W literaturze polskiej zagadnienia te były poruszane m.in. przez Marię Kocójową, Małgorzatę Komzę, Annę Błazewicz, Ewę Chmielewską-Gorczycę, Annę Machalską-Garbacz, a w piśmiennictwie zagranicznym poświęcali im uwagę np. Nancy Rajczak, David W. Penniman i Christine Borgman.

Teoria bibliotek wirtualnych

W celu ustalenia zakresu problematyki badawczej bibliotek wirtualnych należy uwzględnić poglądy dotychczas opublikowane w polskim piśmiennictwie bibliotekoznawczym, a zarazem wskazać tematy nowe, warte zainteresowania badaczy, a jeszcze nie dość gruntownie opracowane.

W zaproponowanej metodologii badań źródeł elektronicznych, profesor Maria Kocójowa wyodrębniła metody: analizy zawartości treści, stabilności i dostępu do informacji oraz oceny jakości informacji z zastosowaniem zasad TQM (*Total Quality Management*) [Kocójowa 2002, s. 105–106]. Ponadto, odrębnym zagadnieniem badawczym powinna stać się estetyka książki elektronicznej, jako że walory estetyczne zdigitalizowanych dokumentów wpływają na jakość przekazów treści w bibliotekach cyfrowych [Komza 2002, s. 37–38].

Uporządkowania i uściślenia wymaga także terminologia, związana z tworzeniem zdigitalizowanych kolekcji zbiorów. Dla przykładu, w polsko-angielskim teaurusie informacji naukowej *PATIN* występują równolegle cztery pojęcia o rozbieżnych zakresach znaczeniowych: *biblioteka cyfrowa*, *biblioteka elektroniczna*, *biblioteka wirtualna*, *biblioteka hybrydowa*. I tak, *bibliotekę cyfrową* zdefiniowano jako:

(...) bibliotekę, w której zbiory istnieją tylko w postaci elektronicznej [Ścibor, Tomasik-Beck 2001, s. III–11].

Tezaurus zawiera jednak również termin *biblioteka wirtualna*, objaśniony – w opozycji do cech biblioteki tradycyjnej – jako:

(...) biblioteka, której obiekty (zbiory, narzędzia biblioteczne, pomieszczenia) istnieją tylko w formie zapisu elektronicznego [Ścibor, Tomasik-Beck 2001, s. III–12].

Z kolei Anna Błazewicz używa odmiennego znaczeniowo terminu *biblioteka cyfrowa*, określając nim:

(...) organizację, która dostarcza zasobów, włączając w to wyspecjalizowaną obsługę, umożliwiając wybór i strukturalizację zbiorów cyfrowo kodowanych prac w taki sposób, że są one w każdej chwili dostępne (...) dla danej społeczności. Ponadto zapewnia również interpretację, dystrybucję i spójność dokumentów, (...) oferując równoczesny dostęp wielu użytkownikom [Błazewicz 2000, dok. elektr.].

Autorka dodaje, że bibliotekę cyfrową – rozumianą jako kolekcja dokumentów zapisanych na nośniku elektronicznym – można rozpatrywać przez pryzmat zasięgu udostępniania, rozróżniając wówczas: *biblioteki elektroniczne*, oddawane do dyspozycji użytkownika w sie-

ciach lokalnych bądź za pośrednictwem zautomatyzowanych systemów bibliotecznych, oraz *biblioteki wirtualne*, funkcjonujące wyłącznie w środowisku sieciowym, w którym „odtwarza się reguły obowiązujące w bibliotece standardowej (ludzkie doświadczenie i oddziaływanie z obiektami są w obu tych bibliotekach podobne)” [Błażewicz 2000, dok. elektr.].

Poszukując podstaw, na których polscy badacze opierali swoje definicje zdigitalizowanych zbiorów informacji, należy zwrócić uwagę, że pierwsze rozważania terminologiczne w tym zakresie pojawiły się już w latach 90., w czasopiśmie *Przegląd Biblioteczny* i *Zagadnienia Informacji Naukowej*. Chodzi o artykuły Ewy Chmielewskiej-Gorczyca i Anny Machalskiej-Garbacz, w których autorki zdefiniowały biblioteki cyfrowe, elektroniczne i wirtualne poprzez odniesienie do cech strukturalnych biblioteki tradycyjnej [Chmielewska-Gorczyca 1996a, 1996b; Machalska-Garbacz 1997]. W tym ujęciu zasadniczym wyróżnikiem biblioteki cyfrowej jest wykorzystywanie określonego typu nośników zapisu informacji, a w rezultacie tworzenie:

(...) zbioru dokumentów gromadzonych i przechowywanych wyłącznie na nośnikach elektronicznych. (...) W miarę rozwoju technologii multimedialnych następuje specjalizacja bibliotek cyfrowych, w zależności od rodzaju gromadzonych i udostępnianych dokumentów powstają biblioteki tekstowe (*knowledge databases*), obrazów (*image libraries*), dźwiękowe (*audio libraries*) i animacji (*video libraries*) [Machalska-Garbacz 1997, s. 205].

Ewa Chmielewska-Gorczyca podkreślała również wpływ rozwoju technologii informacyjnej na zakres przedmiotowy terminów *biblioteka elektroniczna* i *wirtualna*:

(...) Biblioteka elektroniczna jest systemem baz, to biblioteka zautomatyzowana, posiadająca katalog OPAC, moduły wypożyczenia, gromadzenia i kontroli wpływów. (...) Jest niezbędnym warunkiem zaistnienia biblioteki wirtualnej, ale nie jest z nią tożsama. Może, choć nie musi, być podłączona do sieci rozległej (Internetu) (...). Biblioteka wirtualna to zasoby informacyjne dostępne za pośrednictwem jednego systemu, niezależnie od ograniczeń czasowych, geograficznych i dziedzinowych [Chmielewska-Gorczyca 1996, s. 117–131].

W latach 90. w amerykańskim piśmiennictwie bibliotekoznawczym pojawiły się różne określenia biblioteki cyfrowej, w zależności od przyjętego kryterium implikującego definicję. Posiłkując się przykładem Berkeley Digital Library, Nancy Rajczak zaproponowała, aby za cechę rozpoznawczą, a zarazem składnik teoretycznego modelu biblioteki wirtualnej, uznać charakterystyczny schemat rzeczowej organizacji zbiorów, obejmujący cztery działy: materiał archiwalny, dokumenty oferowane, dokumenty lustrzane oraz dokumenty połączone. Poszczególne segmenty kolekcji udostępniane są w różnych standardach technicznych, warunkujących terytorialny i czasowy zasięg ich wykorzystywania przez użytkowników [Rajczak 2002, s. 25; Berkeley Digital Library, dok. elektr.].

Digitalizacja zbiorów przyniosła prawdziwy przełom w działalności bibliotek tradycyjnych. Dzięki samodzielnie tworzonym kolekcjom cyfrowym mogły bowiem (a w istocie musiały) znacząco poszerzyć i udoskonalić swoją funkcję edukacyjną, która zyskała znaczenie nadrzędne wobec zadań udostępniania, realizowanych w tradycyjnych formach wypożyczeń. Wzbogacenie oferty bibliotek o cyfrowe zbiory dokumentów i obiektów kultury jest jednoznaczne z koniecznością kształcenia użytkowników, o ile mają sprawnie posługiwać się techniką informatyczną i skutecznie zaspokajać swoje potrzeby informacyjne. Zresztą

wielu teoretyków wyraża pogląd, że właśnie czynne zaangażowanie użytkowników-odbiorców usług bibliotecznych należy uznać za jedno z kluczowych kryteriów definiowania bibliotek wirtualnych i cyfrowych. Twierdzi tak m.in. Dawid W. Penniman, dziekan Instytutu Informatyki (*School of Informatics*) Uniwersytetu Stanu Nowy York w Buffalo, który już na początku lat 90. przewidział zmiany w podstawowej funkcji bibliotek wszystkich typów (uniwersyteckich, publicznych, szkolnych), pod wpływem rozwijającej się informatyki i z uwagi na ich rosnący udział w edukacji permanentnej, adresowanej w zamyśle do wszystkich grup społecznych [Penniman 1992, s. 23–26]. Zmiany w hierarchii celów i funkcji, z przesunięciem akcentów na oddziaływanie edukacyjne i aktywizację użytkownika, są obecnie zauważalne w praktyce wielu bibliotek na całym świecie.

Realny udział użytkowników w tworzeniu bibliotek wirtualnych (jako nieodzowny warunek zaspokojenia potrzeb informacyjnych) uwzględniła w swojej definicji biblioteki cyfrowej także Christine Borgman, profesor Uniwersytetu Kalifornijskiego w Los Angeles (UCLA), autorka monografii pt. *From Gutenberg to the Global Information Access*, uznanej za najlepszą książkę 2000 r. przez Amerykańskie Towarzystwo Informacji Naukowej i Technologii Informacyjnej (*American Society for Information Science and Technology*) [Borgman 2000, s. 324]. We wcześniej opublikowanych pracach, np. w artykule pt. *What are digital libraries? Competing visions* (1999), uściśliła, że biblioteki cyfrowe:

(...) są tworzone przez użytkowników lub dla nich zgodnie z ich potrzebami informacyjnymi, realizowanymi przez różne instytucje, w tym biblioteki, muzea, archiwa, szkoły i w różnych miejscach: szkołach, biurach, domach i instytucjach społecznych [Borgman 1999, s. 234].

Już pobieżny przegląd piśmiennictwa uwidacznia zatem, że zakres przedmiotowy terminów *biblioteka cyfrowa*, *elektroniczna* i *wirtualna* wyznaczany jest w głównej mierze przez dwa kryteria: zaspokojenie potrzeb informacyjnych użytkownika poprzez dostęp do zasobów zdigitalizowanych oraz istotne poszerzenie edukacyjnej funkcji bibliotek tradycyjnych.

Biblioteki wirtualne w praktyce bibliotecznej

Obok zagadnień terminologicznych, ważnym składnikiem problematyki badawczej bibliotek wirtualnych jest wpływ kolejnych faz technologicznego rozwoju tych kolekcji na zmiany w organizacji procesów bibliotecznych.

Połączenie bibliotek elektronicznych w sieciach rozległych lub w ramach zautomatyzowanych systemów bibliotecznych zmieniło w praktyce bibliotecznej proces udostępniania zbiorów. Wielkie międzynarodowe systemy baz danych, takie jak Dialog (900 baz ze wszystkich dziedzin wiedzy), stopniowo przejmują tradycyjną rolę bibliotek, polegającą na informowaniu o stanie całej wiedzy [Dialog... dok. elektr.]. Stowarzyszenia biblioteczne, np. OCLC (*Ohio College Library Center*), międzynarodowe systemy baz bibliograficznych, np. wspomniany już Dialog bądź STN (*Scientific and Technical Information Network*), umożliwiają uzyskanie dokumentów z wielu źródeł bibliotecznych i bibliograficznych jednocześnie – sam system OCLC integruje ponad 50 tys. bibliotek z 96 krajów z całego świata [OCLC, dok. elektr.; STN, dok. elektr.]. W podobny sposób, bez ograniczeń w prze-

strzeni i czasie, przebiega działalność informacyjna amerykańskiej biblioteki wirtualnej *The Internet Public Library* i kanadyjskiej – *The Virtual Reference Library*, złożonej przede wszystkim ze źródeł wybranych na podstawie wcześniej przeprowadzonych badań potrzeb informacyjnych użytkowników sieci bibliotek publicznych w Toronto [*Internet Public Library*, dok. elektr.; *Virtual Reference Library*, dok. elektr.].

Komentując przekształcenia w praktyce bibliotecznej, warto zaznaczyć, że choć kolekcje cyfrowe stanowią niewątpliwie *novum*, to jednak wykorzystuje się w nich – na zasadzie kontynuacji – rozwiązania organizacyjne, wypracowane w bibliotekach tradycyjnych, np. doskonalone przez dziesięciolecia systemy klasyfikacji zbiorów (klasyfikacja dziesiętna Deweya w systemie OCLC). Jednocześnie adaptowanie tradycyjnych metod i procedur bibliotecznych do potrzeb tworzenia kolekcji cyfrowych rodzi konkretne problemy praktyczne i teoretyczne, które także powinny mieścić się w postulowanym zakresie badań nad bibliotekami wirtualnymi.

Wykorzystane źródła i opracowania

- Berkeley Digital Library, dok. elektr. <http://sunsite.berkeley.edu/> [odczyt: 18.02.2006].
- Borgman, Ch. (2000). *From Gutenberg to the global information infrastructure: access to information in the networked world*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Borgman, Ch. (1999). What are digital libraries: Competing visions. *Information Processing and Management* No. 35, p. 227–243.
- Błażewicz, A., dok. elektr. (2000). Technologiczne aspekty dostępu do informacji w środowisku elektronicznym. *Horyzonty. Biuletyn Porozumienia. Biblioteka z Horyzontem* nr 2. <http://galileo.pfsl.poznan.pl/horyzonty/cyfrowe/spis.html> [odczyt: 18.02.2006].
- Chmielewska-Gorczyca, E. (1996a). Biblioteka wirtualna – wizja czy rzeczywistość? *Przegląd Biblioteczny* z. 2–3, s. 117–131.
- Chmielewska-Gorczyca, E. (1996b). Ku bibliotece wirtualnej. *Zagadnienia Informacji Naukowej* nr 1, s. 3–13.
- Dialog – The Thomson Corporation, dok. elektr. <http://www.dialog.com> [odczyt: 18.02.2006].
- Internet Public Library, dok. elektr. <http://ipl.sils.umich.edu> [odczyt: 18.02.2006].
- Kocójowa, M. (2002). Internet jako źródło do badań bibliotekoznawczych. [W:] *Elektroniczne publikacje w bibliotekach*. Red. M. Kocójowa. Kraków: Wydaw. UJ, s. 96–107.
- Komza, M. (2002). Estetyczne walory publikacji elektronicznych. [W:] *Elektroniczne publikacje w bibliotekach*. Red. M. Kocójowa. Kraków: Wydaw. UJ, s. 36–44.
- Machalska-Garbacz, A. (1997). Nasza przyszłość: biblioteka elektroniczna czy biblioteka cyfrowa? *Przegląd Biblioteczny* z. 2–3, s. 203–210.
- OCLC [Ohio College Library Center], dok. elektr. <http://www.oclc.org> [odczyt: 18.02.2006].
- Penniman, D.W. (1992). The library of tomorrow: a universal window serving independent problem solvers. *Library Hi Tech* No. 4, p. 23–26.
- Rajczak, N. (2002). Rola bibliotek cyfrowych w publikowaniu elektronicznym. [W:] *Elektroniczne publikacje w bibliotekach*. Red. M. Kocójowa. Kraków: Wydaw. UJ, s. 21–35.
- STN [The Scientific and Technical Information Network], dok. elektr. <http://www.stn-international.de> [odczyt: 18.02.2006].
- Ścibor, E.; J. Tomasik-Beck (2001). *PATIN: polsko-angielski tezaurus informacji naukowej*. Warszawa: Instytut Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej.
- The Virtual Reference Library, dok. elektr. <http://vrl.torontopubliclibrary.ca> [odczyt: 18.02.2006].